

Hałyna Zeleńko

*Institut Badań Politycznych, Etnicznych i Narodowych imienia Iwana Kurasa
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy*

Aleksandra Matuszenko

*Institut Badań Politycznych, Etnicznych i Narodowych imienia Iwana Kurasa
Narodowej Akademii Nauk Ukrainy*

ROLA ELIT POLITYCZNYCH I SYSTEMÓW WYBORCZYCH W PROCESACH DEMOKRATYZACJI SPOŁECZEŃSTW POSTKOMUNISTYCZNYCH PAŃSTW EUROPY ŚRODKOWO- WSCHODNIEJ

Autorki przedstawiły rolę elit politycznych i typów systemów wyborczych w procesie demokratyzacji społeczeństw postkomunistycznych. Ukazały związek pomiędzy elitami a systemem wyborczym, zalety i wady każdego z systemów wyborczych. Naświetliły zmiany w partyjnym i wyborczym systemie Ukrainy w ostatnich latach, zwróciły uwagę na skutki zmian w systemie wyborczym dla systemu partyjnego.

Słowa kluczowe: elita polityczna, systemy wyborcze państw Europy Środkowo-Wschodniej, procesy demokratyzacji, tranzyt demokratyczny, instytucjonalizacja partii politycznych.

Зеленько Галина, Матушенко Олександра. Роль політичної еліти і виборчих систем у процесах демократизації посткомуністичних суспільств ЦСЄ.

Показано роль політичної еліти і типів виборчих систем у процесах демократизації посткомуністичних суспільств, зокрема, зв'язок між елітами і виборчою системою, переваги і недоліки кожної виборчої системи. Наголошується на змінах у партійній і виборчій системах України останніх років, звертається увага на взаємозв'язок зазначених змін.

Ключові слова: політична еліта, виборчі системи країн ЦСЄ, процеси демократизації, демократичний транзит, інституціоналізація політичних партій.

Зеленько Галина, Матушенко Александра. Роль политической элиты и избирательных систем в процессах демократизации посткоммунистических стран ЦВЕ.

Показана роль политической элиты и типов избирательных систем в процессах демократизации посткоммунистических обществ, в частности, связь между элитами и избирательной системой, недостатки и преимущества каждой избирательной системы. Внимание акцентируется на изменениях в партийной и избирательной системах Украины последних годов, обращается внимание на взаимосвязь указанных изменений.

Ключевые слова: политическая элита, избирательные системы стран ЦВЕ, процессы демократизации, демократический транзит, институционализация политических партий.

Zelen'ko Galyna, Matushenko Oleksandra. The Role of Political Elite and Electoral Systems in the Processes of Democratization of Post-Communist Countries in Central and Eastern Europe.

The role of political elite and the types of electoral systems in the process of democratization of post-communist countries are shown. The links between the elites and electoral systems, advantages and disadvantages each of them have been analyzed. It emphasizes the changes in party system and electoral system in Ukraine during recent years are emphasized. It is also pointed out that changes in party system have provoked changes in electoral system.

Key words: political elite, electoral systems in Central and Eastern Europe, processes of democratization, democratic transit, institutionalization of political parties.

Badanie miejsca i roli elit w społeczeństwach tranzytowych ma zasadnicze znaczenie dla rozumienia sensu i treści współczesnych procesów politycznych, sposobów, metod osiągnięcia i konsolidowania demokracji. W kontekście próby całościowej oceny bądź weryfikacji roli i znaczenia elit politycznych w procesach transformacji krajów Europy Środkowo-Wschodniej, kluczową wydaje się kwestia siły jej wpływu na kierunki i formy procesów transformacji. Chodzi tu zwłaszcza o rozstrzygnięcie dylematu na ile procesy przeobrażeń ustrojowych są determinowane przez wolę elit

politycznych, a na ile są wypadkową innych czynników. Zakładając, iż siła sprawcza elit sytuować się może pomiędzy dwoma skrajnymi punktami: autonomiczną wolą przywódcy autorytarnego a reprezentacją interesów społecznych, można sformułować kontrowersyjną tezę, iż siła sprawcza elit politycznych jest odwrotnie proporcjonalna do stopnia demokratyzacji życia politycznego [1, s. 148].

Rekrutacji do elit dokonuje się albo poprzez obejmowane stanowiska albo poprzez posiadanie kapitału politycznego. Obejmowanie stanowiska może odbywać się przez mianowanie albo wybory. Kapitał polityczny stwarza się wskutek udziału osoby w funkcjonowaniu rynku politycznego, jej uczestnictwa w operacjach wymiany towarami i usługami. Rekrutacji dokonuje się jak z obszaru elity, tak i z poza niego. W pierwszym przypadku mówi się o zakrytym typie rekrutacji, w drugim – o otwartym. Duży odsetek trafia do elity osób, nie należących do władzy, wywołuje wewnętrzną fragmentację elity i powoduje rozwój konfliktów w jej środowisku [2, s. 134].

Doświadczenie transformacji postkomunistycznych potwierdza tezę, że właśnie elita ponosi główną odpowiedzialność za pomyślne przejście od autorytaryzmu do demokracji. Masy uczestniczą w procesach transformacji społecznej w sposób epizodyczny i sytuacyjny, podczas gdy elita wywiera stały bezpośredni wpływ na politykę i podjęcie decyzji administracyjnych.

Walka elit za władzę i prawo rządzić procesami demokratyzacji przybiera różne formy i zależy od układu sił między jej głównymi grupami. W końcu, sukces albo porażka w drodze od autorytaryzmu do demokracji określa się nie tyle i nie tylko obiektywnymi strukturalnymi czynnikami, ile pewnymi decyzjami i działaniami politycznymi, wyborem taktyk przez aktorów, inicjujących przemiany demokratyczne.

Proces demokratyzacji powoduje rozłam i podział elity na różne frakcje i grupy, pilnujące swoich interesów, powoduje walkę między grupami za prawo stworzenia trybu instytucjonalnego, zabezpieczającego legitymność ich rządzenia. Charakter i zakres fragmentacji w dużym stopniu są uwarunkowane przyczynami kulturalno-historycznymi, które w trakcie demokratyzacji powodują dodatkowe ograniczenia, przeszkadzające konsolidacji elit i społeczeństwa.

Szybkość konsolidacji społeczeństwa zależy od zdolności elity do przewyciężenia rozłamów we własnym środowisku. Miarą konsolidacji elity jest stopień wewnętrznego zaufania. Doświadczenie Ukrainy pokazuje, że elita fragmentowana i podzielona nie jest zdolna ani do własnej konsolidacji, ani do konsolidacji całego społeczeństwa. Skutkiem alienacji elit staje się kształtowanie niestabilnych reżimów politycznych, które nie są zdolne do rozwiązania problemów, stojących przed społeczeństwem, reżimów o niskim poziomie zaufania społecznego.

Zadaniem Samuela Huntingtona możliwe są przynajmniej cztery różne sposoby dojścia do demokracji, obrazujące zróżnicowaną rolę elit politycznych w tym procesie. Zasadniczym typem demokratycznych przeobrażeń jest transformacja, kiedy to elity polityczne podejmują decyzję o celowej inicjacji procesu demokratyzacji. Kontrolę nad tym procesem sprawuje cały czas ta sama elita. W przypadku innej formy przeobrażeń – zastąpienia, następuje wymiana elity politycznej. Kierownictwo procesem demokratyzacji przejmują elity opozycyjne wobec poprzedniej ekipy. Realizacja procesu demokratyzacji przy współudziale i współpracy elit dotychczas rządzących i opozycyjnych określana jest jako przemieszczenie. Czwartą formą jest interwencja, gdy demokracja następuje na skutek zewnętrznej interwencji i presji na rodzime elity polityczne [3].

Dominująca, a w niektórych krajach i decydująca, rola elit politycznych na początkowym etapie transformacji (etap liberalizacji reżimu autorytarnego) wyjaśnia się niedostatecznym poziomem konsolidacji społecznej co do zmiany reżimu politycznego, a także brakiem odpowiednich form uczestnictwa politycznego, skierowanych na transformację. Aktywnością w okresie liberalizacji reżimu autorytarnego wykazali się tylko obywatele Polski i Węgier. Tymczasem w reszcie krajów Europy Środkowo-Wschodniej i obszaru post radzieckiego spracował „efekt domina”. Warto zaznaczyć, że w republikach radzieckich etap liberalizacji reżimu autorytarnego odbywał się w formie narodowo-wyzwoleńczych rewolucji-ewolucji. Dlatego kwestia transformacji demokratycznej była drugoplanową i stała na porządku dziennym w związku z tym, że nowo powstałe niezależne państwa zetknęły się z problemem zarządzania procesami społeczno-politycznymi i ekonomicznymi. Właśnie tym można wyjaśnić przyczyny powstania urzędu prezydenta posiadającego szerokie uprawnienia we wszystkich bez wyjątku państwach post radzieckich, który to urząd większość

badaczy porównywała z aparatem KC KPZR. Skutkiem powstania urzędu stał się wysoki poziom personifikacji polityki w zarysowanych krajach.

Zgodnie z koncepcją tranzytologii i teorią rozwoju instytucji demokratycznych, rola czynników subiektywnych a zatem i poziom personifikacji procesów politycznych powinien byłby niwelować się. Jednak obecnie obserwujemy często odmienną trajektorię procesów transformacji. Jeśli o demokracji w krajach Europy Środkowo-Wschodniej można mówić jako o demokracji skonsolidowanej, to w krajach post radzieckich (z wyjątkiem krajów nadbałtyckich) demokracja ta jest dość wątpliwej jakości. Tylko w przypadku Gruzji, Mołdawii i w pewnym stopniu Ukrainy można mówić, że te kraje z różnym sukcesem wciąż przechodzą etap instytucjonalizacji demokracji. Co do reszty krajów, to jest oczywiste, że tam ukształtowały się reżimy hybrydyczne, które w nauce politycznej przyjęto nazywać „demokracją z przymiotnikiem”. Przyczyny podobnych negatywnych (nieefektywnych) transformacji demokratycznych są różne, ale złożyły się na nie negatywna spuścizna autorytaryzmu oraz niedojrzałość społeczeństw przyswajających nowe procedury demokratyczne, wiele z których tak i nie zostały realnymi instytucjami politycznymi. Zatem elity polityczne w dalszym ciągu odgrywają decydującą rolę w transformacjach politycznych. Znamiennym jest i to, że badania socjologiczne ukazują w ciągu dwudziestu lat prawie taki sam stosunek obywateli do możliwości instrumentalnych demokracji. Obywatele post sowieckich republik chcą widzieć na czele państwa silną osobowość, charyzmatycznego lidera.

Zasadniczo dzielimy punkt widzenia naukowców, którzy widzą przyczyny zwrotów republik post radzieckich w poprzedni (a naszym zdaniem, w zmodyfikowany) stan autorytarny w niedojrzałości społeczeństw. Jednak czynnik ten jest ważny, lecz nie decydującą przyczyną stagnacji procesów demokratyzacji. Ważne znaczenie mają konfiguracje formalnych instytucji politycznych, co potwierdza praktyka polityczna krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Przede wszystkim, decydującą rolę odgrywa typ systemu wyborczego (mechanizmu wyborczego), który ma bezpośredni wpływ na kształtowanie się pewnego (skutecznego albo mało skutecznego) systemu partyjnego, a także konstytucyjny podział kompetencji gałęzi władzy i konkretnych urzędów państwowych, dzięki czemu wykonują one funkcje, charakterystyczne dla demokratycznych instytucji politycznych. Mimo licznych modyfikacji w kompetencjach urzędów państwowych, określających konkretne modele demokracji, zestaw funkcji demokratycznych instytucji politycznych jest dość jednolity w przypadku wszystkich modeli.

Wiadomo, że gdy jakiś instytucja polityczna (w naszym przypadku - demokratyczna), nie wykonuje swych funkcji, następuje jego obumieranie wskutek dysfunkcjonalności. Naszym zdaniem, właśnie dysfunkcjonalność nowo utworzonych instytucji politycznych doprowadziła do powstawania hybrydalnych reżimów politycznych w krajach obszaru post radzieckiego. Dlatego można przypuszczać, że niedoskonałe systemy wyborcze, większe pełnomocnictwa przewodniczących państw kosztem ograniczenia ustawodawczych i kontrolnych funkcji parlamentów, nieefektywne mechanizmy kształtowania rządów nie doprowadzą do odnowy elit politycznych, co będzie powodowało stagnację transformacji demokratycznych w tych krajach.

Uwzględniając to, że proces mobilności elit przechodzi trzy główne fazy: 1) inkorporacja – czyli wchodzenie do elity; 2) rotacja – proces przemieszczenia kadrów w środku systemu politycznego; 3) ekskorporacja – wyjście z elity, właśnie wybory polityczne są tą główną (a w stałych demokracjach – najważniejszą) windą, dzięki której odbywa się przemieszczenie elit. W krajach post komunistycznych typ systemu wyborczego ponadto bezpośrednio wpływał na procesy politycznej strukturalizacji społeczeństw.

Wiadomo, że w światowej praktyce polityko-prawnej zastosowuje się trzy główne typy systemów wyborczych z dziesiątkami modyfikacji. Historycznie pierwszym uformował się większościowy system wyborczy, który obecnie jest wykorzystywany w osiemdziesięciu państwach świata. Ten system przewiduje podział kraju na wielomandatowe okręgi wyborcze i głosowanie za konkretną osobę. Wygrywa kandydat, który otrzymał większość (absolutną albo odnośną) głosów wyborców [4, s. 548].

Proporcjonalny system wyborczy ukształtował się znacznie później, obecnie jest on wykorzystywany w czterdziestu ośmiu państwach świata. Ten system polega na tym, że mandaty są rozdzielane pomiędzy listami kandydatów proporcjonalnie do ilości głosów, oddanych na każdą z

list. Lista wyborcza formuje się przedstawicielami jednej siły politycznej (partią albo koalicją partii). Zatem wyborca głosuje nie za konkretną osobę, a za siłę polityczną. W zależności od możliwości wyborcy określać miejsce kandydatów na liście rozróżniają proporcjonalny system z zamkniętymi, pół zamkniętymi i otwartymi listami. W pierwszym przypadku lista wyborcza jest kształtowana poprzez partię polityczną (koalicję partii) i wyborca nie może wpłynąć na miejsce kandydatów na liście, głosując za całą listę. W przypadku pół zamkniętych list wyborca głosuje wg tak zwanego „systemu preferencyjnego” (na liście partii, na którą wyborca oddaje głos, odznacza on konkretnych kandydatów, udzielając im tym samym preferencji). Kolejność wybrania tego czy innego kandydata z listy w takim przypadku zależy nie od partii czy organu, rejestrującego listę (na przykład od Państwowej Komisji Wyborczej na Ukrainie), a od woli wyborców, ponieważ liczba uzyskanych preferencji określa miejsce kandydata na liście wyborczej [4, s. 548-549].

Sprzeczkę na temat skuteczności tego czy innego systemu wyborczego wciąż trwają. Niektóre kraje, które zaczęły wykorzystywać proporcjonalny system wyborczy, z czasem powracają do większościowego.

System większościowy zakłada, że wyborca osobiście albo pośrednio zna osobę, na którą głosuje. W tym wypadku parlamentarzysta albo potencjalny kandydat jest zmuszony cały czas przyciągać do siebie uwagę potencjalnych wyborców, co umacnia związek pomiędzy parlamentarzystą a wyborcą i jest przewagą danego systemu. Jednak parlament ukształtowany w taki sposób ciężko nazwać skutecznym, ze względu na różnorodność upodobań politycznych jego członków. Oprócz tego, praca parlamentu, wybranego z wykorzystaniem systemu większościowego, komplikuje się brakiem jakichkolwiek ograniczeń na przejścia posła z jednej frakcji do innej i na sposoby głosowania frakcji. Poseł, nawet będąc członkiem pewnej frakcji, przy głosowaniu kieruje się własnymi zasadami, a nie racjami frakcji. I chociaż Maurice Duverger i Giovanni Sartori zaznaczają, że właśnie ten system sprzyja kształtowaniu systemu dwupartyjnego, to odbywa się to stopniowo, po wielu cyklach elektoralnych, przy czym pod warunkiem, że taki system wyborów działa cały czas.

Proporcjonalny system wyborczy, przeciwnie, zabezpiecza dosyć wyraźną strukturę polityczną parlamentu, ale doprowadza do zerwania więzi pomiędzy partiami a wyborcami. W tym systemie większość rządów jest rządami koalicyjnymi. Siła rządu w tym przypadku zależy od ilości partnerów, wchodzących do koalicji. Jasne, że im więcej ich jest, tym bardziej niestabilnym jest rząd. Jednocześnie siła koalicji zależy jeszcze od tego, czy partie, które wchodzi do koalicji są partnerami, konkurentami czy antagonistami. Jeśli system partyjny kraju jest systemem polaryzowanym, to dystans między partiami będzie duży i wskutek tego partie w parlamencie nie będą mogły uzyskać porozumienia w wielu sprawach. W takim przypadku koalicja rządząca będzie heterogenicznym i konfliktowym ciałem, skłonny do popadania w sytuacje bez wyjścia. Właśnie tym można wyjaśnić częste dymisje rządów we Włoszech, Francji, w Polsce, na Ukrainie w latach 2006 – 2010 (w okresie istnienia republiki parlamentarnej).

W celu zmniejszenia negatywnego efektu każdego z istniejących systemów wyborczych niektóre kraje udają się do pojednania obu typów. W tym przypadku system wyborczy nabywa oznak mieszanego – większościowo-proporcjonalnego. Najbardziej rozpowszechnionym wariantem mieszanego systemu wyborczego jest „liniowy system mieszany”, przy którym określona część parlamentu wybiera się w wielomandatowych okręgach wyborczych, a inna – wg systemu proporcjonalnego. Mieszany system wyborczy najczęściej jest stosowany w procesie przejścia od systemu większościowego do proporcjonalnego i jest swoistym kompromisem pomiędzy koniecznością zapewnienia stabilności rządu i skuteczności roboty parlamentu i potrzebą przedstawicielstwa demokratycznego różnych sił politycznych [4, s. 548-549]. Można długo sprzeczać się i przytaczać dowody „za” albo „przeciw” tego czy innego systemu wyborczego, ale nie ma ani dobrych, ani złych systemów wyborczych – są systemy, które bardziej czy mniej pasują temu czy innemu krajowi. Dlatego skuteczność systemu wyborczego jest uwarunkowana właściwościami narodowymi i tradycjami państwa, wprowadzającego dany system. Nie można także zapominać o celu, który chcą osiągnąć politycy, zmieniając system wyborczy.

Praktyka zastosowania proporcjonalnego systemu wyborczego pod koniec XIX wieku, kiedy system ten po raz pierwszy został wprowadzony w krajach Europy (Belgia, Niderlandy), pokazała,

że właśnie taki system reprezentacji społecznej stał się bardzo skutecznym środkiem integracji antysystemowych partii do struktury liberalno-demokratycznej. Jeśli zwrócić się do czasowo bliskiego doświadczenia krajów Europy Środkowo-Wschodniej – do niedawna kolegów z obozu socjalistycznego, to większość z nich zaprowadziła proporcjonalny system wyborczy na początku lat 90. XX wieku.

To odpowiednio w negatywny sposób wpłynęło na jakość (skuteczność) parlamentów. Tak, w Polsce wybory parlamentarne 1989 r. wprowadziły do parlamentu przedstawicieli 29 partii politycznych. Prace takiego parlamentu siłą rzeczy nie mogły być wydajne. Dlatego w 1993 r. odbyły się przedterminowe wybory parlamentarne. Zważając na fakt, że kraje Europy Środkowo-Wschodniej już wówczas postawiły dla siebie bardzo ambitny, jak wówczas wydawało się, cel – uzyskanie członkostwa w UE, skuteczne prawodawcze zapewnienie tego procesu było pierwszoplanowym zadaniem. Zatem proporcjonalny system wyborczy był środkiem ratunku od „deptania w miejscu”.

W 1993 r. do proporcjonalnego systemu wyborczego przeszła Polska. Analogiczne systemy wyborcze zaprowadzono w Czechach i Słowacji w 1998 r. Tylko Węgry zachowały mieszany system większościowy-proporcjonalny, w jakim 176 mandatów zdobywa się w okręgach jednomandatowych wg systemu większościowego w wyborach w dwa tury, reszta mandatów rozdziela się wg systemu proporcjonalnego – 152 mandaty w dwudziestu dużych okręgach terytorialnych i reszta 58 w ogólnonarodowym okręgu wyborczym [5]. Tym samym system wyborczy Węgier jednak jest bardziej proporcjonalny, aniżeli większościowy. Więc, kraje Europy Środkowo-Wschodniej zaprowadziły proporcjonalne systemy wyborcze, przebywając w kryzysie politycznym, skutkiem którego była nadzwyczajna destabilizacja pracy parlamentarnej i procesu politycznego w ogóle. System proporcjonalny był środkiem pomagającym skończyć z waśniami w parlamencie. G. Sartori stwierdzał, że „bez przedstawicielstwa proporcjonalnego” ciężkie społeczeństwa mogłyby stać się „społeczeństwami niemożliwymi” [6, s. 59].

Ukraina, jak wiadomo, za niedługi czas rozbudowy własnej państwowości miała wszystkie trzy typy systemów wyborczych. Większościowy system i w czystym wyglądzie, i w połączeniu z proporcjonalnym systemem, stosowany nawet przez dłuższy czas nie doprowadziłby do powstania systemu dwupartyjnego. Przyczyn tu kilka, ale główna polega na tym, że na Ukrainie istnieje duża ilość rozbieżności charakteru religijnego i narodowego, istniejących na granicy konfliktu (przypomnijmy, że te konflikty określa się jak konflikty tożsamości, nie poddają się one szybkiemu uregulowaniu). Zatem po czterech cyklach elektoralnych stało się jasne, że w proces polityczny system większościowy wnosi więcej usterek, aniżeli przewag.

Po pierwsze, praktyka przeprowadzenia kampanii wyborczych w okręgach jednomandatowych wykazała, że taki system ma znacznie więcej potencjalnych możliwości dla rozmaitych manipulacji i nadużyć, aniżeli w wyborczym okręgu ogólnonarodowym. Przedstawiciele OBWE oraz innych niezależnych organizacji odnotowały w swych ocenach, że wybory parlamentarne 2002 r. były najmniej przejrzystymi i uczciwymi, niż wszystkie poprzednie.

Po drugie, doświadczenie poprzednich parlamentów wykazało wyraźną tendencję przejść pomiędzy frakcjami posłów, wybranych właśnie wg systemu większościowego, co destabilizowało prace parlamentu i faktycznie uniemożliwiało kształtowanie większości parlamentarnej. Właśnie tym wyjaśnia się kształtowanie większości parlamentarnej poprzez presję polityczną ze strony Administracji Prezydenta, co nie raz zarzucano prezydentowi Leonidowi Kuczynie.

Po trzecie, dyscyplina wewnątrzfrakcyjna zmuszała posłów, wybranych wg list partyjnych głosować zgodnie z opinią frakcji, co dawało możliwość podjąć szereg potrzebnych, ale mało popularnych decyzji. Nie imperatywny charakter mandatu deputowanego przekształcał parlament podczas głosowania tej czy innej ustawy w miejsce licytacji głosów.

Jednak i proporcjonalny system wyborczy, zastosowany na Ukrainie podczas wyborów parlamentarnych 2006 r. i przedterminowych wyborów parlamentarnych 2007 r., w 2012 r. został zastąpiony systemem mieszanym (50:50) z jednoczesnym podniesieniem progu wyborczego do 5%.

W wyborczej praktyce krajów post socjalistycznych Europy Środkowo-Wschodniej, a także Rosji, stosuje się zróżnicowane podejście do partii i bloków wyborczych poprzez stosowanie

„progresywnej bariery wyborczej”. Tak, w Polsce dla partii próg wyborczy stanowi 5%, podczas gdy dla wyborczych koalicji – osiem. W Rosji dla partii stosuje się pięcioprocentowy próg wyborczy, dla koalicji – siedmioprocentowy. Inaczej do tego podeszły Czechy, gdzie próg zaporowy dla partii stanowi pięć procent, dla koalicji z dwóch partii – 7%, koalicji z trzech partii – 9%, koalicji z pięciu partii – 11%. W Słowacji w celu nie dopuszczenia zjednoczenia małych partii w bloki wyborcze ustawodawstwo w 1998 r. zmieniono tak, żeby każdy uczestnik koalicji miał nabrać po 5% głosów [5]. Zaprowadzanie takich barier ograniczających w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 90. okazało się słuszne. Tak, w Polsce wybory parlamentarne, przeprowadzone wg systemu proporcyjnego, wprowadziło do parlamentu 6-8 partii, w Słowacji – 5-6 partii, w Czechach – 5-6 partii. W ogóle stosunkowo stabilne parlamenty mimo częstych kryzysów rządowych dały możliwość tym krajom wykonać warunki normatywno-prawne procesu ich wstąpienia do UE. Bardziej tego, pod względem liczby partii, które nabywają status partii parlamentarnych i kształtują rząd, systemy partyjne krajów Europy Środkowo-Wschodniej zbliżyły się do systemów wielopartyjnych, a wybory polityczne stały się głównym środkiem politycznej inkorporacji i ekskorporacji elit.

Na Ukrainie miejsce partii w systemie politycznym jest dość niejednoznaczne, a polityka w dalszym ciągu jest wysoce personifikowana. Do zmian do Konstytucji Ukrainy w grudniu 2004 r., miejsce i rola partii w systemie władzy ograniczała się ich udziałem w wyborach Prezydenta i w wyborach parlamentarnych. Partie mogły mieć frakcje w parlamencie, jednak posiadały ograniczone możliwości wpływu na kształtowanie i działalność organów władzy wykonawczej. Decydującą rolę w kształtowaniu rządu i wpływu na jego działalność odgrywał prezydent, odpowiednio, rządy kształtowały się na zasadzie pozapartyjnej, na „zasadzie profesjonalizmu”. Tylko na trzecim etapie ewolucji systemu partyjnego (lata 2004 – 2010) podczas kształtowania rządu w pewnym stopniu uwzględniano pozycje partii politycznych co było spowodowane wyższym poziomem „upartyjnienia” parlamentów III i IV kadencji, koniecznością zapewnienia wsparcia kandydatury premiera i programu działań rządu w parlamencie.

Dynamika utworzenia partii politycznych na Ukrainie cechuje się wysoką intensywnością: w 1991 r. zarejestrowano dziewięć partii, w 1992 r. – siedem, w 1993 r. – 16, w 1994 r. – siedem, w 1995 r. – cztery, w 1996 r. – pięć, w 1997 r. – 12, w 1998 r. – 13, w 1999 r. – 25, w 2000 r. – 19, w 2001 r. – 22, w 2002 r. – 2, w 2003 r. – 2, w 2004 r. – 8, w 2005 r. – 24, w 2006 r. – 12, w 2007 r. – 4, w 2008 r. – 20, 2009 r. – 12, w 2010 r. – 14, w 2011 r. – 16. Wśród czynników, powodujących wysoką intensywność utworzenia partii politycznych ukraińska badaczka M. Karmazina nazywa: po pierwsze, uchwalenie w 2001 r. Ustawy „O partiach politycznych na Ukrainie” (konieczność uzyskania 10 tys. podpisów obywateli, uprawniowych do głosowania, nie mniej jak w 2/3 rejonów 2/3 obwodów Ukrainy, miast Kijowa i Sewastopola, Kryma, a także stworzenie w ciągu sześciu miesięcy od dnia rejestracji organizacji w większości obwodów Ukrainy, w miastach Kijowie i Sewastopolu, na Krymie), po drugie, sprawdzanie Ministerstwem Sprawiedliwości statutu partii w celu jego dotrzymania skutkiem czego anulowano świadectwa rejestracyjne 28 partii [7]. Pozytywnie oczekiwania wiązano również ze zmianami do ustawodawstwa, którymi zaprowadzano dotacje państwowe dla partii (listopad 2003 r.), co mogło sprzyjać osłabieniu zależności partii od grup finansowo-przemysłowych, podwyższeniu poziomu przejrzystości partyjnych finansów. Jednak, działanie tych norm zostało zablokowane Ustawą o Państwowym budżecie Ukrainy na lata 2006 i 2007 (odpowiednio, rządami Wiktora Janukowicza i Julii Tymoszenko). Mimo decyzji Sądu Konstytucyjnego, państwowe finansowanie partii tak i nie zostało wprowadzone.

Wskaźnikiem instytucjonalizacji partii politycznych jest poziom i dynamika zmian partii parlamentarnych. Pod tym względem sytuacja na Ukrainie jest porównywalna z krajami postkomunistycznymi Europy Środkowo-Wschodniej. Jednak częsta zmiana prawnych uwarunkowań instytucjonalizacji partii politycznych spowodowała niejednoznaczne procesy ich instytucjonalizacji. System partyjny w jego klasycznym rozumieniu na Ukrainie w ostatnich latach tworzą kilka partii politycznych, posiadających w parlamencie odpowiednie frakcje (Partia Regionów, BJuT, Komunistyczna partia Ukrainy, „Nasza Ukraina – Ludowa Samoobrona”). Na Ukrainie w dalszym ciągu problematyczną jest kwestia uświadomienia przez obywateli roli i znaczenia partii politycznych

jako instytucji politycznych. Jak świadczą badania socjologiczne, obserwuje się tendencja do zwiększenia się liczby obywateli, którzy są członkami partii politycznych. Jeśli w 2008 r. było 2,8% takich obywateli, to w 2010 r. – 3% [8, s. 488]. Biorąc pod uwagę fakt, że od początku lat 1990 ta cyfra nigdy nie przekraczała 2% (wyjątkiem jest tylko 2004 r., co wiąże się z tzw. „rewolucją pomarańczową”), można mówić o wzroście zaufania do partii politycznych. Jednocześnie liczba obywateli, którzy są zdania, że „wielopartyjny system Ukrainie nie jest potrzebny”, w ciągu 1994 – 2010 lat zwiększyła się z 29,8% do 46,3%. Odpowiednio zmieniła się liczba tych, kto uważa, że Ukrainie wielopartyjny system jest potrzebny: z 36,1% do 21,0% [8, s. 488]. Jednak na pytanie, czy jest na Ukrainie wśród istniejących politycznych partii i ruchów godne zaufania, w 1994 r. odpowiedzieli pozytywnie 13,9% respondentów, a w 2010 r. – 29,9% [8, s. 488], co świadczy o wzmocnieniu roli partii politycznych jako pośredników pomiędzy państwem i społeczeństwem.

Jednocześnie, proporcjonalny system wyborczy w modyfikacji, stosowanej na Ukrainie, z istnieniem ogólnonarodowego okręgu wyborczego, zamkniętymi listami partyjnymi, brakiem głosowania preferencyjnego doprowadził do zmniejszenia więzi pomiędzy partią i jej elektoratem. Potwierdza to fakt, że w latach 1994 – 2010 liczba obywateli, którzy uważają, że na Ukrainie nie ma partii, której można byłoby zaufać, zwiększyła się z 28% do 33,1% [8, s. 488]. Badania socjologiczne świadczą, że ponad połowa (63,4%) obywateli Ukrainy uważa, że partie polityczne na Ukrainie służą interesom struktur finansowych i biznesowych, 48,6% – interesom liderów partyjnych, 18,8% – władzy państwowej, 9,8% – interesom wyborców.

W końcu skasowanie reformy konstytucyjnej spowodowało osłabienie partii politycznych w systemie politycznym. Uchwalenie ustawy „O wyborach deputowanych ludowych” w 2012 r. i powrót do mieszanego systemu wyborczego cofnęło procesy instytucjonalizacji partii politycznych do stanu w końcu lat 1990 – początku 2000. Procesy odtworzenia klasy politycznej nabyły oznak, charakterystycznych dla tego okresu, a pojęcie „partia rządząca” nabrało formalnego charakteru. Zdaniem autorów, mieszany czy proporcjonalny system wyborczy będzie miał należyty efekt tylko w połączeniu z rozszerzeniem na konstytucyjnym poziomie założycielskiej funkcji parlamentu w postaci powrotu do kształtowania rządu przez parlament. Pozwoli to partiom politycznym wykonywać obok przedstawicielskiej jeszcze funkcję kierowania. Obecnie mamy podmiannę pojęć „partia polityczna” – „grupa presji” – „ugrupowanie lobbystyczne” – „winda polityczna” – „polityczna korporacja”, a problemy prawnej i politycznej instytucjonalizacji partii nie są rozwiązywane.

1. *Nokoń J.* Empiryczne, analityczne i normatywne podejścia do badań elit politycznych w transformacji systemowej (na przykładzie WNP) // *Przywództwo, elity i transformacje w krajach WNP* / Red. T. Bodio. – Warszawa. – 2010. – s. 139-160.

2. *Гельман В. Я.* Украина: фрагментированное пространство // *СССР после распада* / Red. О. Л. Маргания. – Санкт-Петербург. – «Экономическая школа». – 2007. – 256 с.

3. *Хантингтон С.* Третья волна демократии, Теория и практика демократии. // *С. Хантингтон. Избранные тексты.* – М. – 2006. – с. 79-83.

4. *Юридична енциклопедія: В 6 т. /* Redkol.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: «Українська енциклопедія». – 2001-2004. – 768 с.

5. *Збірник виборчих Законів країн Центральної та Східної Європи.* – Міжнародна фундація виборчих систем. – Вашингтон Д.К. – 2002. – 536 с.

6. *Сарторі Дж.* Порівняльна конституційна інженерія. / Дж. Сарторі – К.: Видавництво «АртЕк». – 2001. – 211 с.

7. *Кармазіна М.* Чи є партії агентами демократії // «Дзеркало тижня. Україна». – 2012. – №1. – 13 січня.

8. *Українське суспільство 1992 – 2010. Соціологічний моніторинг* / За ред. В. Ворони, М. Шульги – К., 2010. – 636 с.